

ŞAH VELİYYULLAH'IN TOPLUM FELSEFESİ
(KISA BİR DEĞERLENDİRME)*

Yazan : Saide HATUN

Çeviren : Öğr. Görv. Sıddık YÜKSEL**

İnsanın, fıtraten, bir arada yaşamaya ve birbirlerine bağlı olmaya temayülü vardır; gerçekten de insanın biyolojik ve psikolojik yapısı, gelişmek, benliğini korumak ve hayatta kalmak için, cemiyete ve başkaları ile bir arada olmaya ihtiyaç duyar. İnsanın topluluk halinde yaşayan bir canlı olduğu haklı olarak ifade edilmiştir. Nasıl ki ahlâkî ve törel davranış sadece cemiyet içerisinde mümkün ise, türlerin hayatta kalmaları da yalnız birlikte olmalarıyla kabildir ve bu yüzden, türlerin hayatta kalmalarının ferdin problemleri, ruhsal tabiatı, cemiyet içerisindeki ahlâkî davranışı ve cemiyetin idaresi ile yakinen münasebeti vardır. O halde, felsefî veya ilmî hiç bir sistemin, topluma, onun teşkiline, gelişmesine ve idaresine gerekli dikkati göstermeksizin, mükemmel olması mümkün değildir. Şah Veliyyullah'ın sistemi esasen hedefi toplum olan bir sistemdir.

Şah Veliyyullah'ın düşüncesinin sosyolojik yanı, metafiziğiyle mukayese edilince, çağının ruhuna daha uygundur. Sosyolojisi, ortaçağ üslubu içinde sunulmuş olmasına rağmen, metodlu, tutarlı ve sistemlidir. Psikolojisi ve ahlâkında olduğu gibi, burada da esas prensipler evrim ve izafîlik prensipleridir. Şah Veliyyullah'ın düşüncesinin evrimle ilgili yönü, onun insanî niteliklerin canlılar âlemindeki kaynağını araştırma konusunda taktığı tutuma götürür. Sosyolojik görüşlerini takdime, canlıların hayatına (ebnâyi cins'e) atıfta bulunarak başlar. Yakınlık duygusu, (insan söz konusu olduğunda sorumluluk veya tepki kabiliyeti denen şeyin kaynağı olabilecek) hassasiyet, birlikte savunma ve nerdeyse diğerkâmlığa varan işbirliği, Şah

(*) «Shâh Walî Allâ's Philosophy of Society - An Outline» adıyla «Hamdard Islamicus, Vol. VII/Number 4/Winter 1984, s. 57-67»de yer alan makalenin tercümesi.

(**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Veliyyullah'a göre, daha çok canlılar âleminde söz konusudur. İnsan, kendisine özgü üç temel unsurun belirgin niteliklerine, ya da aklilik ve akıl niteliğine, yani amacın evrenselliği, gelişme ve olgunlaşmaya yöneltecek estetik niteliğe ilâveten, bütün bunları temel üç unsurunda doğuştan bulunan öteki içgüdülerle birlikte elde eder. Bu, insanın, şüphesiz belirgin kavrama, aklileştirme ve geliştirme güç ve melekesi yardımıyla üzerine yeni değerler kurduğu temeldir; buna bağlı olarak yeni tavırlar ve yeni gayeler ortaya çıkar.⁽¹⁾

Şah Veliyyullah'ın cemiyet anlayışı organik bir cemiyet anlayışıdır. Ona göre toplum, birimlerin bir toplamı değil, yaşayan bir organizmadır; onun çeşitli bölümleri iç içe ve birbiriyle bağımlıdır, hareketleri birbirlerini etkiler. O sağlığa ve sağlamlığa, ilerlemeye ve gelişmeye, zayıflığa ve gerilemeye, çürümeye ve ölüme maruzdur. Nasıl ki bedeninin çeşitli melekelerinin koordinasyonu ve bütünlüğü daha iyi bir şahsiyet oluşturursa, tesirli ve güçlü bir zihin de bir bütün olarak fert için bir kuvvet kaynağı, güçlü bir merkezdir. Koordinasyon ve bütünlük de sağlıklı ve sağlam bir sosyal birim oluşturan niteliklerdir.

«Fert için alışkanlık olan şey, cemiyet için âdet haline gelir. Ferdin âdetleri (ve töreleri) hafızasında koruması, cemiyetin geleneklerinin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Ferdin gelişmesi ölçüsünde cemiyet veya toplum da gelişir.»⁽²⁾

Bu organik tabiat belli bir cemiyete has değildir; o bütün İnsan toplulukları için, hatta bir bütün olarak insanlık (**el-İnsan el-Kebîr**) için müsterektir.

Tıpkı ferdin çocukluk, ergenlik, gençlik ve olgunluk, (veya ihtiyarlık) diye dört safhasının bulunması gibi, Şah Veliyyullah da gelişme sürecini tetkik etmek için cemiyeti dört safhaya böler. Bu bölümlene ne nihaî ne de olgusal bir bölümlenmedir, çünkü organik bir bütün bu şekilde bir takım parçalara ayrılamaz. Aslında, bu, inceleme amacıyla yapılmış bir bölümlenmedir. Bütün safhalar görevleri itibariyle birbirine bağlıdır ve iç içedir. **İrtifak** kelimesi, Şah Veliyyullah'ın bu kelimeyi kullanışı ve uygulayışından anlaşıldığı gibi, ortak çaba ya da elbirliği ile çaba gösterme anlamına gelir. Bu kelime, nezaket veya nazik olmak manasına gelen **irfak**'tan türetilmiştir. O, «faideli şeyler dünyada bol olmasına rağmen, insanın kullanması için kendiliklerinden ortaya çıkmazlar, daha ziyade kişi onlara nezaketle yaklaşmak zorundadır» manâsına gelir.⁽³⁾

(I) İlk Safha (İrtifak)

Başlangıçta insanın ihtiyaçları azdı; yiyecek, giyecek, barınak vb. gibi ihtiyaçlarla sınırlıydı. Tabiat, hayatta kalmak ve hayatı idame ettirmek için bu üç esas ihtiyacın yerine getirilmesini gerektirir. Bu ihtiyaçları yerine getirmek için, insan, araziyi işlemek, kuyuları kazmak, vs. gibi ihtiyaç duyulan şeyleri elde etme ve üretme vasıtalarını keşfeder ve geliştirir. Neticede bazı hayvanları evcilleştirir ve vücudunu örtmek için ya hayvan derisinden ya da ağaç gibi şeylerden bir çeşit elbise hazırlar. Tehlikeden korunmak için saman veya daha başka mevcut herhangi bir malzemeden barınaklar inşa eder. Erkek beraberinde meşru veya gayri meşru olarak kadın bulundurur ve onları kıskançlıkla ve dikkatle korur. Bu ilk safhanın bir örneği Hz. Adem'in hayatıdır. Cemiyetin ve onun kendi tabiatının evrimi ve gelişimi insan için tabiidir, çünkü o Allah tarafından özel bir gayeyle yaratılmıştır. «Allah'ın Hz. Adem'i yaratmadaki niyeti; onun yeryüzünde O'nun vekili olması, kendi türünün en yüksek mertebesi (Kemalî Nev'i)ne erişmesidir. Onun Cennet ağacından beslenmesinin haram kılınmasına, Şeytan tarafından içine vesvese sokulmasına, azarlanmasına ve nihayet Cennet'ten kovulmasına gelince, bütün bunlar misâl âleminden fanî âleme tedricen çıkışa uygun düşen bir sebep şekli idi.»(*)

İrtifakat tabiidir ve insanın kaderine uygundur. (Kişi) cinsini mükemmel bir duruma eristirme gayesiyle yaratıldığından, akli gelişip tekâmül ettikçe, ihtiyaçları daha karmaşıklaşıp çoğaldıkça yavaş yavaş hayvanlık düzeyinden çıkarak evrimleşir. İlâve ihtiyaçlar belirince, bu ihtiyaçların giderilmesi ve tatmin edilmesi için ilâve gayrete ihtiyaç duyulur; bu suretle tabiat insanı bir sonraki gelişme safhasına doğru iter. Dahilî ve haricî engeller olması halinde, Allah, ilerlemesinde engellerle karşılaşan insan toplumu içerisinde Resûller gönderir. Bu engeller sağlam bir mizaçtan yoksun çoğunluk örneğinde olduğu gibi dahilî veya kötü âdetler ve benzeri biçimlerde olduğu gibi haricî olabilir. Bu Resûller, fitraten, daha üstün bir mükemmelliğe sahip olan ve cemiyeti kemale erdirmeye, düzeni sağlama, onu kötülüklerden kurtarma ve engelleri kaldırmada Allah'ın elçisi olarak hareket eden insanlardır. Onların yaklaşımı ve cemiyette düzenin tesis edilmesi için kendilerine verilen İlâhî Hukuk (**Şeriat**), içinde buldukları durumun farklılığı yüzünden farklılık gösterir. Evvelce bahsedildiği gibi, Hz. Adem'in gelişim insanlığın ihtiyaçlarının az ve basit olduğu ta ilk safhaya rastlar. Bu yüzden Hz. Adem'in **Şeriat** de basit ve sade idi.

(II) İkinci Safha (İrtifak)

İnsan, hayatının ilk safhasından geçip temel ihtiyaçları sağlandığında, yani bu ihtiyaçları giderme vasıtalarını geliştirdiğinde, akli evrimleşir ve tekâmül eder, estetik özelliğinde var olan güzellik ve zarafet sevgisi gelişir ve çevresine (ilk safhadaki gibi) sadece ihtiyaçları açısından değil, aynı zamanda estetik açıdan bakar. Yiyecek ve içecek zevki gelişir, güzel ve şık elbise, sadece seks içgüdüsünü tatmin için değil aynı zamanda kendi seçtiği kadına sahip olmak için güzel kadınları, daha rahat, düzenli vb. gibi bir ev arzu eder.

Hayatın ikinci safhası ilk safhayla mukayese edilince daha karmaşıktır. Bu ikinci safhada yazılı ahlâk kuralları ve bazı temel sosyal kurumlar yer alır. Bu bölümlenme onun, ahlâkî birimleri, ferdî hayat, ev hayatı, meslek hayatı, iş sözleşmeleri ve ilişkileri, malların başkalarıyla değişimi, işbirliği bölümü şeklinde bölümlenmesine benzer.⁽⁵⁾

Bu durum ise işbölümünün ve karşılıklı bağımlı bir ekonomik sistemin, yani ilkel ve temel bir organizasyonun ortaya çıktığını gösterir. Cemiyet bir organizma haline gelir. Eski medeniyetlerin ve Orta Çağların şehir devletleri insanî gelişmenin bu safhasına örnek teşkil eder. Halbuki şehir devletlerinden önceki kabile toplulukları gelişmenin ilk safhasındadırlar.

(III) Üçüncü Safha (İrtifak)

Bu safha önceki iki safhanın tabii bir gelişimidir. İkinci safhada gelişen kurumlar daha da ilerleme kaydettikçe, daha karmaşık olurlar, ihtiyaçlar çoğalır, haklar ve görevler değişir ve artar. Gelişen müesseselerin organizasyonu başedilmesi gereken bir mesele haline alır. Akıl daha fazla gelişir; esas fizikî ihtiyaçlar artık giderildiği için, bu süreç içinde belli bir zevk derecesi gelişir ve aynı anda bunu gerçekleştirecek yollar ve vasıtalar da elde edilir. Akıl, mükemmellik hedefine giden yolda daha fazla gelişme için elverişlidir. Üçüncü safha şehir ve kasaba gibi sosyal birimlerin yönetimi ile ilgili olan ümmetçilik safhasıdır. İkinci safhada kabilenin yerini şehir alır; üçüncü safhada bir takım şehir ve kasabalardan oluşan büyük topluluklar ümmeti oluştururlar. Bu sosyal birimin, yani ümmetin teşkilinde çok sayıda fert yer alır, fakat aklın gelişimi ve ilerlemesinin bir sonucu olarak bu sosyal birim yaşayan bir organizma gibi çalışır. «Binaenaleyh eğer bir fert bir yerde acı hissederse, bir

tarafı incindiğinde bütün vücudun onu hissetmesi gibi, bütün ümmet de onu hisseder. Bu safhada insanın ihtiyaçları tahmin edilemeyecek kadar artar ve o insan hayatın her alanında üstün olmak ister. Onun tek başına bütün ihtiyaçlarını daha iyi ve gelişmiş bir tarzda karşılaması mümkün olmadığından, cemiyet hayatı içerisinde başkaları ile yaşamak ve işbirliği yapmak zordur. Bu safhada, her birinin ayrı mesleği olsa da, yine de, sonunda insanlar arasında politik düzenin teşkiliyle neticelenen karşılıklı işbirliği ve yardım lüzumudur. Bu safhada buna çokça ihtiyaç duyulur. Karşılıklı muamele ve alışverişlerin sürmesi için, insanoğlu, ilk başta, madenî paranın (yani altın ve gümüş paraların) ortaya çıkmasına sebep olan bir çeşit mübadele sistemine ihtiyaç duyar. Netice olarak, mesleklerin farklılığı ve çoğalması sebebiyle, herkes sanatını ve mesleğini geliştirmeye çalışmakla meşguldür ve kelimenin tam anlamıyla, cemiyetin tamamen gelişmiş duruma gelmesi bu dönemde görülür.»⁽⁶⁾

Şah Veliyyullah Huccetu'l-lahi'l-Bâliğa isimli eserinde bu safhanın oluşumunu şöyle anlatmıştır :

«Gerçekten, insanlar birbirleriyle bu muameleleri sürdürdüklerinde ve değişik insanlar değişik mesleklerde uzmanlaştıklarında, birbirlerinin ihtiyaç vs.lerini üretip temin ettiklerinde, işbirliği vs. vücut bulduğunda, bu durum, zorunlu olarak, çiftçiler, tüccarlar, dokumacılar ve benzeri çeşitli insan grupları arasında bir çeşit bağ ve birliğin mevcut bulunduğunu gösterir.»⁽⁷⁾

O birleştirici bağ sebebiyle gerçekte devletin maddî unsurlarını oluşturan, bu insan gruplarıdır. Hakiki devlet, surlar, kaleler ve ticaret merkezleriyle aynı şey değildir. Eğer birbirlerine yakın birçok kent bulunursa, onlara devlet denir.

Birleştirici bağ nokta-i nazarından, devlet tıpkı bir insana ya da organizmaya benzer; buna karşılık her insan grubu ve her üye de o kişinin bedeninin bir halkasına ya da parçasına benzer. Bir devlet için birlik esastır ve bu birlik, her şeyden önce, kendisinden her türlü faydayı sağlamak için korunmalı, iyileştirilmeli ve geliştirilmelidir. O hedefe ulaştırıcı yönetim sistemi (**tedbir**)'nin başı, devletin gerçek lideri (**imamı**) veya yöneticisidir. Şah Veliyyullah'a göre, devletin yöneticisi asla bir insan ferdi biçiminde değildir; gerçi, şüphesiz güçlü ve kuvvetli şahsiyete sahip müktedir birisi, yani görev için tamamen uygun birisi devleti yönetme görevini üstlenebilir, fakat ona yalnızca dış görünüşle ve zahiren devlet başkanı adı verilir.

Standart bir yönetim ve mükemmele erişmek için ileri bir mücadele seviyesi, iyi adalet için, icraat için, savunma ve halkın refahı için gerekli olan şeyleri yerine getirecek yeterli ve etkili vasıtalara sahip olan yönetim ve mücadele seviyesidir. Hükümetin yapısı ve fonksiyonu hususunda birbirinden farklı ve birbiriyle çatışan birkaç görüş vardır; Şah Veliyyullah'a göre en iyi idare şekli, ilgili halkın durumuna, zamanına ve ihtiyaçlarına tamamen uyan bir idare şeklidir. Onun tarafından teklif edilen etkili bir idare şekli, fertlerin kabiliyetleri sınırlı olduğundan, sorumlulukların lüzumuna göre paylaşıldığı yönetim şeklidir; ancak dahilî karışıklık ve mücadeleleri önlemek için yeterli merkezileşmenin olması gereklidir.

Her yönetim biriminin, birimi idare edecek yeterli güçlere ve haklara sahip bir yöneticisi olmalıdır. Hükümetin başı, hem etkili ve disiplinli bir idarenin hem de koordinasyon ve karşılıklı işbirliğinin temin edilmesi için, şüphesiz, nihai yetkili ve her birimin kalbi olmalıdır.

İkinci ve üçüncü irtifakın misali Hz. Süleyman'ın hayatında görülebilir.(9)

(IV) Dördüncü Safha (İrtifak)

Şah Veliyyullah insanlığın zarurî ve organik birliğine, **el-İnsan el-Kebîr**'e inandığı için, onun ortaya koyduğu sosyo-politik evrim sisteminin mantikî sonucu, enternasyonalizm ya da milletler birliğidir. Bu aşama toplumun ulaşacağı dördüncü aşama olup, arzulan fakat henüz gerçekleştirilemeyen bir aşamadır. İnsan nüfusundaki yeterli artışa bağlı olarak, nasıl ki millî seviyede merkezî yürütme organına bağlı yönetim örgütleri bulunan daha küçük yönetim birimleri bulunuyorsa, aynı şekilde, daha üst seviyede beşerî bir ilerleme ve çeşitli milletler arasındaki ilişkilerin gelişmesi de kaçınılmazdır. Tıpkı şahsî seviyede, ferdin medenileşme ihtiyacında olması ve ailelerin şehir ya da kasaba müesseselerine ihtiyaç duymaları gibi, şehir ve kasabalar da sonunda devletler ve ümmetler haline gelirler; insanî mükemmelliğe erişmenin nihai hedefi milletlerarası bir organizasyonun kurulmasıdır. İhtiyaçlar çoğaldığı ve çok kompleks bir hale geldiği zaman, milletlerin birbirine bağlı olmasının gerekli olacağı bir safha başlar. Şah Veliyyullah'ın üst gayesi ve onun cemiyet sisteminin evrimi öngören dinamik tabiatı enternasyonalizm kavramını lüzumlu kılar. Gerçek barış ve sükun için milletlerarası bir halk teşkilâtı olması zorunludur. Şah Veliyyullah geçmişte ve şu anda böyle bir devletin var olmadığının bilincindedir; ama, yine de onun için çabalamak tabii, arzu edilir ve kaçınılmaz bir şeydir.

Şah Veliyyullah'ın sosyal felsefesi ne dogmatiktir ne de katıdır. Su-
fizmin sünnilikle karışımı birine renk katar, diğerine disiplin sağlar. O in-
kılâp taraftarıdır. Gerçekten, o, toplumun ilerleme ve gelişmeyi engelleye-
cek ve evrim yoluyla ıslahatı imkânsızlaştıracak kadar bozulmaya yüz tut-
ması halinde, inkılâp yapmanın lüzumiu hale geleceğini düşünür.

«Halkın temel hayatî ihtiyaçlarını bile gideremeyen sosyal bir
müessese, bedende en kısa sürede yok edilmesi gereken bir
abseye benzer. Umumî refahın nerede bulunduğunu bilen şahıs-
lar bir inkılâp yapmayı mecburî bir görev olarak hissederler.
Fakat hatırda tutulmalıdır ki, bir inkılâp yapmak çok üzücü ve
çok güç bir iştir, çünkü kişi, hayatını ve malını yitirmenin yanı-
sıra, zaman zaman sevgili ülkesinden ayrılmak zorundadır. Böyle
fedakârlıklar çok samimi, kendinden emin, meseleleri, ne kadar
ciddi de olsalar, sabır ve tahammülle karşılayacak kabiliyete
ve cesarete sahip kimseler tarafından yapılabilir. Böyle bir inki-
lâbın yürümesi için, kişi, bazen protestolarda bulunmak, bazen
de sloganlar vb. kullanmak suretiyle mücadele etmek ve bazı
durumlarda da gerçek bir savaş vermek mecburiyetindedir. Bu
yönde her ne fedakârlık yapılırsa, hareketlerin en iyisi olarak
adedilir.»⁽¹⁰⁾

İster olağan ister olağandışı, ister olgusal ister beşerî, ister inkılâp
ister evrim şeklinde olsun bütün olayların nihaî hedefi ilâhî gayedir. Pey-
gamberler ıslahı amaçlanan kimselere doğru yolu gösterme maksadıyla
gönderilen Allah'ın elçileridir. Her peygambere, evrensel gayeye uygun
olarak, ilgili halk arasında düzeni tesis etmek için bir hukuk sistemi (**Şeriat**)
verilmiştir. İslâm, dinlerin en iyisi ve en mükemmelidir; onun nihaî amacı,
insanî gelişimin dördüncü safhasını tesis etmek;

«dünyada zamanın güçlüklerine göğüs gerebilecek en büyük mil-
letlerarası güç olmaktır. Bundan dolayı, dünyanın her tarafın-
daki bütün Müslümanların kutsal görevi kötü güçlerin ortak mu-
halefetine başarı ile karşı koyabilecek milletlerarası İslâmî teş-
kilâtın kurulması yolunda sıkı çalışmak ve her türlü acıya kat-
lanmaktır. Nimetlerin tamamlanması, (**ve etmemtü aleykum ni
meti**) sadece böyle bir güç meydana getirildiği zaman fiiliyata
dönüşür.»⁽¹¹⁾

İctihad

İrtifakat felsefesi cemiyette bir değişme ve büyüme ilkesinin varlığını peşinen kabul eder. Bu ilke, önceleri, yaratıcı sezgiye sahip olan ve Allah'ın Peygamberleri ve Resulleri diye isimlendirilen ve değişmenin gereğini hissederek insanoğlunun davranış kurallarında değişiklik yapan kişiler aracılığıyla uygulandı. Son Peygamber Hz. Muhammed devrinden beri, bu, Hz. Peygamberin ümmetinin, ictihad adı verilen ilke sayesinde uygulamaları ortak sorumluluğu haline gelmiştir.⁽¹²⁾ İctihad kelimesi, sözlük anlamıyla çaba harcamak demektir. İslâm hukukunda ise bağımsız yargıda bulunmak anlamına gelen bir kavramdır.

Şah Veliyyullah'ın uzlaştırmacı düşüncesi, iyi olan her şeyi kuşatır; buradaki iyi, ahlâkî ve törel yönden dar faydacı bir anlamda değil, geniş anlamda iyi demektir. O, tabii, mâkul, münasip ve hayatî anlamına gelir. İnsanın psikolojik ve sosyal değerleri nasıl tabii ise **Şeriat** da öyledir. İnsanlar cemiyetleri oluştururlar, çünkü cemiyetler kurmak onların fitratında vardır. Cemiyetler tabiatıyla hukuk ve siyaseti gerektirir; bunlar ise tedrici bir evrim geçirirler. **Şeriat** tabii bir insan hukukudur :

«Bizzat insan türünün özlemidir. İnsan türü belirli bir gelişme derecesine eriştiği zaman, özel bir çeşit **Şeriat** ister. Şeriat, insana arzusu hilâfına zorla değil, isteği üzerine verilmiştir. İyiliği ona itaat etmesinde yatar ve onun sayesinde mükemmele erişir ve belirlenmiş hedefine ulaşır. Zaman zaman çeşitli peygamberlerin şeriatlerinde ortaya çıkan farklılıklar da insan türünün kabiliyetindeki farklılığın sonucudur. Din aslında tektir ve bütün peygamberlerin insanları uymaya davet ettikleri (teşvik ettikleri) din aynı dindir».⁽¹³⁾

Bütün dinlerin ortak temeli hususundaki bu görüş Kur'an'dan çıkarılmış olup, birçok İslâm filozofu da din hakkında aynı görüşe sahipti, fakat bu fikir, Şah Veliyyullah'ta, iki sebepten çok önemlidir. Birincisi, bu fikir, onun düşüncesinin kapsamlı özüne destek olur ve katkıda bulunur. İkincisi, bu fikir Seyyid Ahmet Han, Ebu'l-Kelam Azâd ve diğer Hint-Pakistan reformcularının tüm sistemlerini üzerine inşa ettikleri hareket noktası ve temel (fikir)dir.

Şah Veliyyullah, **Şeriatin** sürekli tarihî gelişimi ve evrimini, bizzat insanlığın tarihî seyriyle birlikte izler. Kur'an'da geçen peygamber kıssalarından istifade ederek sosyal evrimi **Şeriat** açısından tasvir eder.

«Dünyanın şartları dönemden döneme değişiklik gösteriyor, bundan dolayı bir tek **Şeriatin** kapsamına sokulamazlar. Ayrıca, insanın zihni yavaş yavaş ve düzenli bir şekilde gelişiyor; işte bu gelişme **Şeriatteki** değişimin asıl sebebidir. Hz. Adem'den İdris Peygambere kadar, insanlık ilk safhalarından geçiyordu ve onun gelişimi birinci safha (köy hayatı) ile sınırlıydı; halkın meleklerle ve ahirete inanması farz değildi. Sonra onu Nuh Peygamber devri takip etti. O dönemde insanlar bedenlen sağlam ve güçlü idiler. Bundan dolayı, onları, hayvanî (behimî) yaşayışlarını zapturapt altına almak için, uygun bir **Şeriat** verildi.»⁽¹⁴⁾

Cemiyet aynı tarzda ilerledi; Hz. Nuh devrini Hud ve Salih Peygamberlerin devri takip etti. İnsanlık yavaş yavaş ilerledi.

«Sonra **Fitrate** çok fazla meyleden Hz. İbrahim geldi. Yıldızlara, ateşe ve putlara tapınmaya son vermeye kalkıştı. Allah'ın birliğini ilân etti ve O'na ibadetin esasını vazetti. Halkının görüşünü tamamen değiştirdi. İnsan kalbi böylece Uluhiyetin tezahürü, ilâhiyatın merkezi halini aldı; bu, onun çağının hususiyeti olan Haniflik (gerçek din) olarak bilindi. Onu, sırayla, Lut, Yusuf, Eyyub, Şuayb, Davud ve Süleyman Peygamberler izledi. Davud Peygamber devlet idaresinde ve ülke yönetiminde mahir idi. O, dinin sınırlarını tesbit etti, inanmayanlara karşı harp açtı ve zor problemleri çözmeye hüner sahibiydi. Fakat, bununla beraber, bütün bu peygamberler hilâfette yeterli değillerdi.»⁽¹⁵⁾

Şah Veliyyullah'ın sisteminde peygamberlerin manevî rehber ve devlet adamı ya da halife olarak iki görevinin bulunduğu şeklinde beliren bu ayırım, aynı zamanda, daha sonra modern İslâm düşünürleri tarafından da vurgulanan ve yararlanılan bir husustur. O, tahlillerini daha ileri götürür ve şöyle der :

«Hz. Musa kısmen halife de olan peygamberlerin ilki idi. Bununla beraber Hz. Musa'nın **Şeriatinde**, itaatsizliğe karşı, Hz. İsa tarafından gevşetilen müthiş ceza bulunuyordu. Ve nihayet Hz. Muhammed geldi. Ancak o, hem mükemmel bir peygamber hem de mükemmel bir halife olması sebebiyle diğerlerinden farklı idi. Onun tarafından getirilen **Şeriat** ziyadesiyle sarîh, sağlam temelli, açık ve sade, ikrarı ve uygulaması kolay ve herhangi bir karışıklıktan tamamen beri olması bakımından, eşsizdir. Ortaya koyduğu delillerde o kadar sarîhtir ki, daha fazla açık olsa me-

selesi ortaya çıkmaz. Ayrıca, o, zekât ödeme sınırlarının tesbit edildiği tek **Şeriat**tir. O bütün öteki dinlerden üstündür; çünkü o yalnızca tek tek öteki peygamberlerin getirdiklerinden ibaret olmayıp, daha fazlasını ihtiva etmektedir. «Bugün size dininizi bütünledim, size olan nimetimi tamamladım,» (V:3) âyeti, ne daha önce herhangi bir peygambere vahyedildi ne de Hz. Muhammed dışında herhangi birine uygun bir vahiydi; çünkü Hz. Muhammed hiç bir şeyi, hiç bir felsefeyi, hiç bir hidayet yolunu, hiç bir bilgiyi ve sırrı saklı tutmayıp, açık ya da kapalı olarak, beyan etti. Ondan sonra, onun söylemediğini söyleyecek kadar mükemmel biri olmayacaktır.»⁽¹⁶⁾

Bu evrime dayalı ve tabii **Şeriat** kavramı hukuk alanında değişme ve hareket kavramlarıyla nitelendirilir. Şah Veliyyullah, özellikle **İctihad** prensibi hakkındaki görüşlerini, **İctihad** ve **Taklid** hususunda ortaya atılan sorulara cevap olarak yazdığı **İkdu'l-Cid** isimli kısa risalede açıklamıştır. Kendi görüşleri yanında **İctihad** lehinde olan Gazalî ve Şâfiî gibi diğer büyük âlimlerin fikirlerini de vermiştir. **İctihad** kavramı ile ilgili şöyle diyor :

«Ulemânın görüşlerini bilmek, **İctihada** girişmek için elzem olup, onların görüşlerine her zaman uymak zorunlu değildir.»⁽¹⁷⁾

Bu tutumuyla, Şah Veliyyullah, Hz. Peygamberin Ashabından ilk üç nesil haricinde hiç kimsenin **İctihadda** bulunmasının câiz olmadığı görüşüne katılmadığını belirtir. Böylece onun basiretle kendisinin bir **Müctehid** olarak tanınmak istediği anlaşılıyor. Bu görüş, aynı zamanda, onun maslahat doktrinini ve her devirde ve her yerde İslâm'ın pragmatik uygunluğunu ortaya koyma arzusunu da belirler. **İctihadın** gerekleri hususunda da onun görüşü dogmatik ve iskolastik görüşlerden çok daha ılımlı ve mâkuldür. O bir **Müctehid** için Kelâm ve Fıkıh bilgisinin gerekli olduğunu düşünmez. Kur'an ve Sünnet bilgisi, **İcma** ve **Kıyas**'ın sınırları, Arap dili bilgisi ve Kur'an'ın nasih ve mensuh âyetleri gibi diğer ihtiyaç duyulan şeyler hususunda 'Ulema' ile hemfikirdir.⁽¹⁸⁾

DİPNOTLAR ve KAYNAKLAR

- (1) Şah Veliyyullah, Huccetu'l-lahi'l-Bâliğa, Bareilly 1286 (1869), bölüm 9, s. 25-27.
- (2) Aynı eser, bölüm 10/27, s. 47.
- (3) Celbâni, G. M., Teachings of Shâh Walî Allâh, Lahore 1973, s. 126.
- (4) Şah Veliyyullah, aynı eser, bölüm 1/18, s. 37; Şah Veliyyullah, El-Büdûru'l-Bâziğa, Haydarabad, Sind 1970.
- (5) Şah Veliyyullah, Te'vilu'l-Ehâdis, Lahor 1967, s. 10.
- (6) Şah Veliyyullah, El-Büdûru'l-Bâziğa, Haydarabad, Sind 1970, s. 85-90.
- (7) Şah Veliyyullah, Huccetu'l-lahi'l-Bâliğa, Bareilly 1286 (1869), bölüm 6/23, s. 43-44.
- (8) Şah Veliyyullah, El-Büdûru'l-Bâziğa, Haydarabad, Sind 1970, s. 90-5.
- (9) Şah Veliyyullah, Te'vilu'l-Ehâdis, Lahor 1967, s. 64-7.
- (10) Şah Veliyyullah, Huccetu'l-lahi'l-Bâliğa, Bareilly 1286 (1869), bölüm 11/28, s. 48-9.
- (11) Aynı eser, bölüm 9/26, s. 46-7.
- (12) Aynı eser, bölüm 2/76, s. 134-5.
- (13) Aynı eser, bölüm 9/72, s. 127-8.
- (14) Şah Veliyyullah, Te'vilu'l-Ehâdis, Lahor 1967, s. 17-8.
- (15) Aynı eser, s. 23-30.
- (16) Şah Veliyyullah, El-Büdûru'l-Bâziğa, Haydarabad, Sind 1970, s. 225-7; Şah Veliyyullah, Tefhimat-i İlâhiyye, Haydarabad 1968, s. 200-1.
- (17) Şah Veliyyullah, ikdu'l-Cid, Delhi 1344/1926, s. 7-8.
- (18) Aynı ser, s. 9-10.